

Többféleképpen a nyelvekről

FODOR ISTVÁN főszerk., A világ nyelvei. Akadémiai Kiadó, Bp., 1999. 1700 lap –
FODOR ISTVÁN, A világ nyelvei és nyelvcsaládjai. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2003. 319 lap –
BERNARD COMRIE – STEPHEN MATTHEWS – MARIA POLINSKY, A nyelvek világtatlasza.
A világ nyelveinek eredete és fejlődése. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 2006. 224 lap

A világ nyelveinek bemutatása és megismerése sokakat érdekel. Talán nem véletlen, hogy az utóbbi években három munka is megjelent magyar nyelven, mely ezt a feladatot vállalta magára. Bár terjedelmükben és céljukban némileg eltérnek egymástól, és némiképpen célközönségük is különbözik, érdemes e könyveket együtt áttekinteni.

FODOR ISTVÁN mindkét könyvének előzménye az 1970-ben megjelent, „A világ nyelvei” című kötet, melyet ANTAL LÁSZLÓval és CSONGOR BARNABÁSSal közösen írtak. A régebbi mű azonban mind tartalmában, mind szerkezetében eltér a friss kiadványoktól. Tartalmában már csak azért is, mert az eltelt évtizedek során több nyelv, illetve nyelvjárás státusza megváltozott: a szerb és a horvát, a bolgár és a macedón vagy éppen a német és a Schwyzertütsch ma már nem egyazon nyelv nyelvjárásai, hanem önálló nyelvek. A nyelvpolitika változásait is figyelembe kellett venni, hiszen új államok, államhatárok alakultak ki, egyes nyelveket regionálisan hivatalossá tettek (ilyen pl. a katalán), így az 1970-es évekbeli állapotok ma már nem igazak. Egyes háborúk és egyéb politikai események szintén meg-

változtatták (és változtatják) az egyes nyelvek beszélőinek számát és földrajzi elhelyezkedését, ezeket a változásokat pedig nem is lehet mindig naprakészen ábrázolni.

Az Akadémiai Kiadónál megjelent, címében a Tintáénál kevesebbet ígérő, ám már terjedelménél fogva is többet adó műnek csupán főszerkesztője FODOR ISTVÁN, szerzői pedig szaknyelvészek. Mindkét könyv átfogó jellegű és igényű, a terjedelmen kívül a legfőbb különbség a célközönség és a szerkesztet: az akadémiai kiadvány elsősorban nyelvészek és a rokon tudományok művelői számára készült, míg a Tinta Könyvkiadó a könyvet szintén haszonnal forgató szakembereken kívül a szélesebb nagyközönséget is megcélozta. „A világ nyelvei” ábécésorrendben, lexikonszerűen tárgyalja a nyelveket, míg „A világ nyelvei és nyelvcsaládjai” rokonság és/vagy földrajzi elhelyezkedés alapján sorolja fel őket. Mindkét könyvhöz csatlakozik függelék: az Akadémiai Kiadónál megjelentben megtalálhatjuk a nemzetközi fonetikai átírási rendszert, egyes, a könyvben említett nyelvészeti szakkifejezések magyarázatát, egyes nyelvcsaládok genetikai családfáit, írásrendszereket; a függelék előtt pedig a nyelvek mutatóját. Ebben a felsorolásban több ezer nyelv nevét és névváltozatait találhatjuk meg, belső utalásokkal és más adatokkal együtt. „A világ nyelvei és nyelvcsaládjai” szintén tartalmazza az írásrendszereket, ezenkívül térképeket, valamint a Föld országainak felsorolását az ott hivatalos, regionálisan hivatalos és egyéb beszélt nyelvekkel együtt.

Az egyes nyelvek ismertetése mindkét FODOR-féle műben tartalmazza a nyelv nevét, illetve nevet, genetikai hovatartozását, főbb nyelvjárásait, nyelvrokonait, földrajzi elhelyezkedését, a nyelv tipológiai besorolását, státuszát, a beszélők számát, a legkorábbi nyelvemlékek felsorolását és az írásbeliséggel kapcsolatos egyéb tényeket (pl. az írásrendszer, ábécé), valamint a nyelv főbb sajátosságainak leírását; ez utóbbi a két könyvben természetesen nem egyformán részletes. „A világ nyelvei és nyelvcsaládjai” esetében némely nyelvnél ez el is marad: a Timor-szigeti bunak nyelv leírása például másfél oldalt tesz ki „A világ nyelvei”-ben, míg a Tinta kiadványában csak a genetikai besorolást, a földrajzi helyet és a beszélők számát találjuk meg. Míg a lexikon minden szócikk után közöl válogatott szakirodalmi jegyzéket, „A világ nyelvei és nyelvcsaládjaiban” ez – valószínűleg terjedelmi okokból – hiányzik, de a könyv végén itt is megtaláljuk a hasonló témájú művek listáját.

FODOR ISTVÁN mindkét műve a lehető legmegbízhatóbb adatokkal szolgál, ha a Föld nyelveinek bármelyikéről keresünk információt, mindeközben ügyelve a filológiai pontosságra is. Sajnos ugyanez nem mondható el a Kossuth Kiadó „A nyelvek világtatlasza” című könyvéről. Bár az impozáns kiadvány hátoldalán olvasható tájékoztató szerint „a könyvben fellelhető több mint 30 színes térkép a világ legnagyobb nyelvcsaládjainak elhelyezkedéséről; több mint 100 színes fotó a regionális csoportok kulturális és nyelvészeti sokszínűségéről; hiteles, ugyanakkor közérthető ismertetők a legkiválóbb nyelvészek tollából; új nyelvcsaládok családfái, amelyek a korábbi kiadásban nem szerepeltek; ismertető az internet nyelvekre gyakorolt hatásáról; nyelvészeti szakkifejezések magyarázó gyűjteménye”, az olvasó végül kétségekkel küzdve teszi le a kötetet.

Az előszó (7) után a bevezető (8–15) az emberi nyelvek sokszínűségét mutatja be, színes képekkel illusztrálva, majd „A nyelvek kialakulása és elterjedése” című fejezet (16–35) már a nyelv kialakulásának kronológiájával, a nyelvi jelenségek terjedésével foglalkozik. A recenziens többszöri olvasásra sem értette, mi is a szerzők célja egy kétoldalas térképpel (32–3), amely az ún. gasztronómiai jövevényszavakat mutatja be, amely jövevényszavak nem feltétlenül ismertek a magyarban (pl. *abalone* ‘ehető kagyló’, *edvina* ‘?’). Nehezíti a szakember dolgát a nyelvtudományban megszokott szedés hiánya is: a nyelvi adatokat kurrenssal szedték, az átdó nyelvek nevét viszont kurzívval, míg a nem is mindenhol megadott jelentéseket nem félidézőjelben, hanem zárójelben vagy minden jelzés nélkül. A 3–9. fejezetekben találhatjuk a földrajzi alapon rendszerezett nyelvfelsorolásokat (bár a csoportosításba egy földrajztudós bizonyára belekötne), a következő sorrendben: Európa és Eurázsia, Dél- és Délkelet-Ázsia, Afrika és a Közel-Kelet, Csendes-óceáni térség, Ausztrália, Amerika, végül Pidzsinék és kreolok. A 9. fejezet az írásrendszereket mutatja be, végül a tartalomjegyzékben „Utószó”, a 208. lapon „Epilógus: veszteségek és újjászületés” címet viselő fejezet a veszélyeztetett nyelvekkel és az újjászületés lehetőségeivel foglalkozik. A kötetet egy oldalnyi szakkifejezés-jegyzék, bib-

liográfia, név- és tárgymutató, majd egy kissé zavarosra sikeredett utolsó oldal zárja, melyen megtalálhatjuk a címlapon szerzőként jegyzett három személy (itt: szakértők), majd további öt nyelvész (ezen oldal szerint a szerzők) rövid szakmai életrajzát, valamint egy jelmagyarázattal (!) kezdődő köszönetnyilvánítást, melyről hosszas töprengés után végül kiderült, hogy a felhasznált képek tulajdonosainak, illetve fellelhetőségeinek listája.

A kötet sajnos hemzseg a hibáktól. Ezek közül csak apró bosszúság, amikor egy-egy szót „elfelejtene” lefordítani magyarra, így például rögtön a tartalomjegyzékben láthatunk angol kötőszót a fejezet szerzőinek neve között. Angolul nem tudók számára azonban már komoly gondot jelenthet a 192. lapon a *Georgian* felirat a grúz ábécé fölött. A kötet fordítói D. Németh Dorottya és Ilyés Emese voltak, akik e vállalkással nagy fába vágták a fejszéjüket, és ez a fejsze nemegyszer ki is csorbult. A kisebb nyelvek nevének fordítása során nem néztek utána a hivatalos magyar neveknél, pedig erre ott lett volna segítségként FODOR ISTVÁN mindkét fent bemutatott műve. Így aztán *okcitán* helyett *oksztán*, *tunghsziang* (*szanta*) helyett *dongxiang* (*szánta*), *darhat* helyett *darkhat* szerepel náluk. A nyelvészeti szakkifejezések terén is találkozhatunk furcsaságokkal. A 19. lapon *AIT*, *ATI* stb. szórendről ír a könyv, amit aztán le- vagy inkább visszafordíthatunk *SVO*, *SOV* formára.

Mivel a recenszens szűkebb szakterülete a finnugor nyelvtudomány, természetes volt, hogy elsőként azokat a fejezeteket néztem meg, melyekben ezekről esik szó. Kíváncsiságom sajnos csalódással járt. Az első súlyos hiba rögtön a 20–1. oldalon, a világtérképen volt: a magyar hiányzik Európa térképéről. Uráli anyanyelvünk helyén a térkép indoeurópai nyelveket jelöl csak, ezzel szemben urálinak jelöli Észak-Szibéria azon területeit is, ahol nem rokon nyelveket beszélő népek élnek. A másik csalódás az uráli nyelvek családfája volt (46): eszerint az uráli nyelvek három ágra oszlanának, szamojéd, finnugor és jukagir (sic!) nyelvekre. Hibás az a megfogalmazás is a családfán, hogy *finn nyelvek*, ilyen ugyanis nincs. Van finn nyelv, és vannak finnségi, más néven balti finn nyelvek. Ezek közül a könyv csak kettőt említ, a finnt és az észtet, holott ide tartoznának még a vót, vepsze, lív, inkeri, karéli (karjalai). Az utóbbi azonban váratlanul megjelenik Oroszország nyelveinek térképén a 48–9. lapon, *karéli* formában. A manysi nyelv neve a könyv magyar fordításában hol *mansi*, hol *manszi*. Mivel legközelebbi nyelvrokonainkról van szó, jó lett volna utánanézni a pontos névnek. Az uráli nyelvek esetében különösen fontos lett volna minden nyelvnek az ún. külső és belső megnevezését is megadni. – A többi nyelvcsaládot nézegetve az is szemet szúrt, hogy az altaji nyelvek között jelölik a családfán a szakirodalomban rokontalannak ismert japánt és a koreait – igaz, csak szaggatott vonallal kapcsolva hozzájuk.

Tipográfiájában és helyesírásában sem következetes a könyv: mint már említettem, a nyelvi adatok és a jelentések megadásánál rapszodikusán alkalmazza a nyelvészeti hagyományokat, a nagykötet jelet egyáltalán nem ismeri, a kis és nagy kezdőbetűk használata is gyakran eltér a szabályoktól: a 210–20. lapok élőfejében az *újjászületés* szó következetesen egy *j*-vel van írva (ráadásul a 218. lapon már nem is ezt a fejezetet találjuk), a jukagir nyelv neve két oldalon (46–7) háromféleképpen szerepel, ebből egyszer még a névelővel is egybeírva: *jukagir*, *jukagír*, *ajukagig*.

Az írásrendszerekről szólva nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy kimaradt a rovásírás, ami pedig számunkra fontos lenne. Nem hiszem, hogy a szerzők különösebb akadályt gördítettek volna ennyi adatbővítés ellen, ha megkérik őket. Ugyanígy erősen hiányolom a veszélyeztetett európai nyelvek sorából számos rokon nyelvünket. Ha az oroszországi kis népek nyelvei nem feltétlenül férnek is bele, az egész Skandináviában védettséget élvező számi (lapp) nyelvnek mindenképpen bele kellett volna kerülnie. Szintén nem esik itt szó az egész Európában megtalálható roma kisebbség nyelvéről – ez nekünk szintén fontosabb lehet, mint a hawaii nyelv felélesztésének tapasztalatai.

A szakszavak jegyzéke viszonylag pontos, ám laikusok számára túlzottan tömör definíciókat tartalmaz, de jó lett volna a meghatározandó, megmagyarázandó kifejezések számát is növelni. Erre is követendő példa lehetett volna „A világ nyelvei”. A bibliográfia valószínűleg korántsem teljes, ekkora mű esetében nem is lehet az; tipográfiáján azonban jó lett volna módosítani, mert a négyhasábos szerdés miatt egy-egy tétel több sort tesz ki, s így az egyes tételek egybefolytnak. A név- és tárgymutató jól követhető, a szöveges és a térképes előfordulások jól elkülönülnek.

A kötetet szakmailag Diószegi Endre ellenőrizte, akinek a neve tantárgy-pedagógiai, elsősorban irodalomtanítási szakmunkák szerzőjeként ismert. A jeles magyartanárt azonban semmiképpen nem lett volna szabad egy geolingvisztikai szakmunka szakértőjének felkérni. Az a manapság fájdalmasan ritka jelenség, hogy a magyar kiadásnak volt szaklektora, önmagában ugyan üdvözlendő, de jobb lett volna valódi nyelvész szakértőt felkérni. Javaslom, hogy a kiadó mindenképpen folytassa azt az örövendetes tevékenységét, hogy egyes szakmák titkaiba betekintést enged az érdeklődő közvéleménynek. Hozzáértő lektorálással és korrektúrázással viszont elkerülhetnék azokat a hibákat, melyek miatt „A nyelvek világtlasza” is inkább csak szép, semmint hasznos darab a könyvespolcon.

Összefoglalóul megállapíthatjuk, hogy e hálás téma mégoly szép papíron, szemet gyönyörködtető képekkel és térképekkel illusztrált bemutatása legnagyobb sajnálatunkra sem ér fel a talán nem anynyira impozáns, ám szakmai szempontból mindenképpen sokkal alaposabb és megbízhatóbb feldolgozásával.

G. BOGÁR EDIT